

PIOTR SZEWCZYŃSKI* – ŁÓDŹ

ZAŁĄCZNIKI DO KSIĄG METRYKALNYCH JAKO ŹRÓDŁO HISTORYCZNE DO BADAŃ SUBREGIONU KONIŃSKIEGO W XIX WIEKU.

Zamierzeniem niniejszego opracowania jest próba analizy dokumentów archiwalnych urzędu stanu cywilnego, tzw. dowodów do akt małżeńskich¹, ściśle związanych z księgami metrykalnymi², które są przechowywane w archiwum załadowym Urzędu Gminy we Władysławowie.

Źródła te - cztery zbiory dokumentów - z racji zawartości, mogą dostarczyć nowych informacji do badań nad subregionem konińskim. Znajdują się tam wypisy pochodzące m.in. z miejscowości, w których mieściły się w XIX w. parafie rzymskokatolickie - i tak można napotkać archiwalia powstałe w parafiach: Sławsk, Słupca, Grzymiszew, Brudzew, Tuliszków, Turek, Koło, Russocice, Wyszyna, Władysławów (par. ewangelicko-augsburska). Kwestię odkrywania, a także opisu jeszcze nieudostępnionych dla ogółu badaczy źródeł podnoszono wielokrotnie³. Wydaje się więc, że analizowane archiwalia⁴ to prawdopodobnie szczątki większych zespołów, które w części zostały już przekazane do Archiwum Państwowego w Poznaniu, bądź uległy zniszczeniu podczas II wojny światowej.⁵

Zatytułowane są one, według opisu ze stron oprawnych:

---

* Piotr Szewczyński – mgr historii, doktorant w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego.

¹ W. Kujawski, *Zabezpieczenie Archiwów Parafialnych na przykładzie Diecezji Włocławskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 75 (2001) s. 158.

² Tamże, s. 159.

³ I. Ichnatowicz, *Czy istnieje sposób zmierzenia zasobu źródeł*, „Studia Źródłoznawcze”, 19 (1974) s. 5.

⁴ Podstawy prawne obowiązujące wtedy w tym obszarze rozważań to: artykuły Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r. (Dziennik Praw Królestwa Polskiego t. 10, art. 71 -142), dalej: KCKP oraz Prawo o Małżeństwie z 24 czerwca 1836 r. (Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 18).

⁵ W czasie ostatniej wojny światowej plebania parafii w Russocicach służyła za siedzibę władzom niemieckim.

1. Dowody do Akt zaślubień małżeńskich w parafii Wyszyna 1846 roku,
2. Annexa czyli dowody do Akt małżeństw zawartych w parafii wyszyńskiej w roku 1855.
3. Dowody do Aktów Zaślubienia parafii Russocice za r. 1860,
4. Dziewiętnaście dowodów do duplikatu aktów zaślubionych parafii Russocice 1916 r.

Na potrzeby niniejszego opracowania oznaczono je dalej odpowiednio: AGW1, AGW2, AGW3, AGW4.

Obecnie znaczną część zasobów Archiwów Państwowych⁶ stanowią archiwalia kościelne, których reszta znajduje się w Archiwach Diecezjalnych i parafiach a nawet w innych instytucjach. Pożary, zniszczenia i grabieże wojenne oraz kradzieże archiwaliów ze względu na ich znaczną wartość materialną przyczyniły się do uszczuplenia tych zasobów. Niektóre polskie archiwa zostały wywiezione podczas drugiej wojny światowej do Niemiec i nie zostały zwrócone do dzisiaj. Warto więc, obserwując ostatnimi czasy niesłabnące zainteresowanie dziejami „lokalnych ojczyzn” przyjrzeć im się bliżej. Wśród poznanych dokumentów do historii regionu tej części Wielkopolski Wschodniej odnajdujemy, co jest zrozumiałe, archiwalia mniejszej lub większej wartości poznawczej. Te z XIX wieku należy szczególnie zaakcentować i podkreślić ich dużą wartość poznawczą z tego powodu, że proces przemian przebiegał w populacji polskiej w odrębnych układach społeczno-ekonomicznych i kulturowych oraz odmiennych systemach prawnych⁷.

Dokumenty te mogą być przydatne m.in. do badań nad rodzinami, ich wielkością, nadawaniem imion, etymologią nazwisk, pochodzeniem społecznym i terytorialnym, wykonywanym zawodem, migracją ludności regionu. Stanowią więc ciekawy obiekt badań naukowych dla historyka regionalisty. Zanim zostaną przekazane do Archiwum Państwowego w Poznaniu postanowiono wstępnie przybliżyć te źródła historyczne.

Omawiane archiwalia zachowały się w większości w stanie dobrym, w przeważającej części czytelne, sporządzone na papierze czerpanym, znakowanym. Sporządzone, poza zbiorem z 1916 r. w większości w języku polskim, niektóre wypisy metryk sporządzone są po łacinie (szczególnie urodzeń). Zbiór z 1916 r. sporządzony został w języku rosyjskim⁸.

⁶ Zgromadzono w Archiwum poznańskim również akta parafii ewangelicko-augsburskiej, mianowicie urodzeń, lata 1776-1807, 1835-1865, 1869-1889, małżeństw, lata 1776-1891, oraz zgonów – lata 1776-1870, 1885-1886. Por. A. Laszuk, *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce*, Warszawa 1998. s. 437.

⁷ Zob. T. Zajączkowski, *Ustawodawstwo w sprawach stanu cywilnego obowiązujące na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1927.

⁸ Postanowienie Komitetu Urządzącego z 10/22 listopada 1867 r. brzmiało: „z dniem 1 stycznia 1868 r. Księgi stanu cywilnego dotyczące urodzeń, śmierci i małżeństw dla osób wyznania rzymskokatolickiego winny być prowadzone w języku ruskim i polskim, dla wszystkich innych wyznań istniejących w guberniach Królestwa Polskiego winny być prowadzone jedynie w języku ruskim”.

Zawierają one dokumenty składane w parafiach⁹ z racji zawieranych małżeństw. Znajdują się w nich wypisy różnych proveniencji, poświadczone pieczęciami i podpisami urzędników stanu cywilnego (proboszczów parafii)¹⁰, którzy od 1825 roku¹¹ w świetle umocowań prawnych Królestwa Polskiego spełniali podwójne role: religijne i urzędników stanu cywilnego¹². Ksiądz stał się urzędnikiem stanu cywilnego w czasach Księstwa Warszawskiego. Zaczęto wówczas notować urodzenia dzieci „ochrzczonych z wody”. Są one przydatne dla badań nad funkcjonowaniem kancelarii parafialnych i praktyki parafialnej z racji procedury niezbędnej do zawarcia małżeństw. Nadto ich wartość podnosi fakt, zachowania się tam uwierzytelnionych metryk¹³, branych często z ksiąg, które w parafiach zagi-

⁹ Por. D. Dzierożyński, *Instrukcja dokładna o urzędnikach i aktach stanu cywilnego*, Warszawa 1813, s. 103. Autor podaje: „...ile są ważnemi dla dobra powszechnego w rządnej społeczności, akta stanu cywilnego, okazuje się z natury praw pisanych, którym te ustawy nieodbicie są potrzebne; ile są użytecznemi podług niniejszych urzędzeń, sama zaś ich treść i istota w porównaniu z danym sposobem udowodnienia stanu osób, widocznie okazują. Można by nadto nakazać, ażeby żadne wyznanie religijne nie śmiało używać swoich obrzędów do zawarcia małżeństw, aż dowiedzie, że kontrakt cywilny poprzednio zawarty został podług przepisów prawa”.

¹⁰ Por. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach stanu cywilnego na terenie b. Królestwa Kongresowego dla wyznań chrześcijańskich*, Zduńska Wola 1932. Autor na s. 11 podaje „...w wyznaniach chrześcijańskich akta stanu cywilnego połączone będą z metrykami kościelnymi i w tym celu duchowny, przełożony parafii, powinien obok przepisów kościelnych dopełniać przepisów cywilnych”.

¹¹ Przewodnik z okresu II Rzeczypospolitej podaje: „...w dawnej Polsce nie mieliśmy żadnych przepisów w aktach stanu cywilnego. Jawnym dowodem usiłowań prawodawczych w tym przedmiocie jest konstytucja z 1764 r., wydana wyłącznie w interesie stanu szlacheckiego, aby proboszczowie zawsze po nowym roku oblatowali w aktach właściwego grodu metryki chrztu osób stanu szlacheckiego i aby kancelarie grodzkie przyjmowały takowe oblaty bez wynagrodzenia. Kodeks Cywilny Napoleona z 1 V 1808 r. nie uznawał żadnych obrzędów religijnych i ustanowił urzędników cywilnych do sporządzania akt stanu cywilnego dla wszystkich obywateli, bez względu na wyznanie. Dekretem króla saskiego z 23 lutego 1809 r. obowiązki te ułożone zostały na duchownym, pełniącym obowiązki parafialne, przyczem winni oni przed dokonaniem obrządku religijnego sporządzić akt cywilny. Nie są oni wszakże obowiązani ani ogłaszać rozwodów cywilnych, ani też osobom tym dawać śluby cywilne. Do tych czynności upoważnieni zostali prezydenci i burmistrzowie. Powierzenie duchownym aktów stanu cywilnego podkopało zasady sekularyzacji i stało się punktem wyjścia dla wszystkich późniejszych przeróbek kodeksu, niweczącym te zasady niemal doszczętnie. Zarazem istniały podwójne akta. Taki stan rzeczy trwał do 1825 r.” A. Rzewski, *Przewodnik dla Urzędów Stanu Cywilnego*, Łódź 1922, s. 9.

¹² Władze carskie podejmowały próby „troski” o poprawność procedur dokonywanych w tych urzędach dlatego też wydano swoiste vademecum. Zob. *O aktach stanu cywilnego. Pismo z polecenia J.W. Radcy tajnego Muchanowa*, Warszawa 1858.

¹³ Nazwa „metryka” w omawianym okresie używana była w różnych znaczeniach – jako księga do zapisywania urodzin, chrztów i ślubów, pogrzebów, a więc jako księga metrykalna, jako pojedynczy akt, świadectwo, zob. Laszuk, *Księgi metrykalne i stanu cywilnego*, s. 4.

nęły¹⁴. Jest to również źródło do badań nad praktyką funkcjonowania urzędów stanu cywilnego, nad faktami i ich odniesieniem do norm prawnych, a same kopie - wypisy metrykalne¹⁵ - to źródło do powiększania wiedzy dla badaczy prowadzących badania genealogiczne i demograficzne¹⁶. Przykładem niech będzie wypis aktu urodzenia¹⁷ zamieszczony na fot. 1¹⁸. Analiza kilku podobnych wypisów świadczy, iż do roku 1868 używano zamiennie pieczęci parafialnych i urzędu stanu cywilnego¹⁹. Dowodem stosowania tych reguł są poświadczane metryki z przełomu XIX i XX w.²⁰

Nie wszystkie jednak dokumenty z omawianego zbioru są tak czytelne²¹.

Mniej czytelnym, ale równie ciekawym dokumentem jest „pozwolenie do zawarcia małżeństwa”²².

* * * * *

Naczelnik Powiatu Konińskiego

Konin dnia 22 stycznia / 3 lutego 1860 r.

Nr 2514

Pozwolenie do zawarcia małżeństwa dla Podofficera Bruksa na nieograniczony urlop uwolnionego.

¹⁴ D. Matelski, *Polityka okupanta niemieckiego wobec polskich dóbr kultury*, ABMK, 80 (2003) s. 208. Już 19 października 1939 roku Herman Goring polecił skonfiskować przedmioty pochodzenia historycznego i prehistorycznego, akta, książki, dokumenty które miały znaczenie dla badania dziejów cywilizacji i życia publicznego. Natomiast z Kraju Warty w dniu 7 listopada 1941 roku wywieziono do Berlina-Dahlem kilkanaście wagonów zarekwirowanych dzieł sztuki, starych ksiąg i dokumentów.

¹⁵ Taki stan rzeczy, tzn wypisy poświadczane podpisem proboszcza i pieczęcią parafii trwał do 1868 r. Później używano pieczęci „cywilnej”. KCKP art. 83 stanowił: „każdemu służy prawo do żądania wypisów z ksiąg bądź na miejscu pozostałych, bądź do archiwum hipotecznego złożonych.”

¹⁶ Por. E. Piasecki, *Ludność parafii bejskiej w świetle badań ksiąg metrykalnych z XVIII-XX w.*, Warszawa 1990, s. 8.

¹⁷ AGW1.

¹⁸ Zob. *Podręcznik dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego*, Płock 1984, s. 37. „Podpis i pieczęć urzędnika stanu cywilnego na wydawanych przez niego wypisach. a) przy podpisie urzędnika stanu cywilnego obok właściwego mu tytułu z piastowanej godności i obowiązków wypływających wyrażać należy: «utrzymujący akta stanu cywilnego», i używać urzędowej cywilnej pieczęci, która pieczęcią kościelną zastępowaną być nie powinna”.

¹⁹ Tamże, s.29.

²⁰ AGW4.

²¹ AGW3.

²² Art. 20 Prawa o Małżeństwie z 1836 r. brzmiał: „Osoby w służbie wojskowej zostające nie mogą zawierać małżeństwa bez pozwolenia zwierzchniej komendy”.

Na zasadzie ogólnego upoważnienia J. W. Generała Zarządzającego urlopowanem w Królestwie z dniem 17/27 Listopada 1858 r. niżej udzielam pozwolenia Andrzejowi synowi Ignacego Bruksowi podofficerowi pułku Dagestanskiego piechoty na nieograniczony urlop uwolnionemu, do zawarcia małżeństwa z Wiktoryą Karasińską panną z zastosowaniem się do przepisów kościelnych. Przytem obowiązuję urzędnika Stanu Cywilnego, aby o dopełnionym obrzędzie ślubnym na bilecie urlopowym poświadczył.

Sekretarz (–)

* * * * *

Osobną grupę stanowią, mające również umocowanie prawne w Kodeksie Cywilnym Królestwa Polskiego z 1825 r. tzw. zapowiedzi²³, treść jednej z nich przytoczona jest poniżej²⁴:

Powiat Koniński
Gubernia Warszawska
Proboszcz Parafii Russocice

W porządku do zawarcia małżeństwa wedle praw między Antonim Gradeckim, młodzianinem, w Leonii Parafii Russocice zamieszkałym, a Panną Apolonią Bartczak z wsi Jabłonny, Parafii Wyszyńskiej ogłoszone zostały trzy zapowiedzie, w niedzielach po sobie następujących w dniach dwudziestym trzecim, trzydziestym Września i siódmym Października roku bieżącego w Kościele parafialnym Russocice, i że po ogłoszeniu tych żadna przeszkoda mogąca tamować związków małżeńskich, pomiędzy wyżej wymienionymi osobami ukrytą i dowiedzioną nie została.

W Russocicach dnia 7 października 1855 r. Ksiądz Tomasz Żebrowski. Z.P²⁵.

* * * * *

²³ Art. 106 KCKP z 1825 r. brzmi „Obrząd ślubu religijnego, poprzedzić powinny zapowiedzi, według prawideł ustawami religijnymi przepisanych”. Natomiast art 41 z Prawa o Małżeństwie z 1836 r. stanowił ”osoby, które pragną wstąpić w związek małżeński, powinny uwiadomić o zamiarze swym proboszcza parafii, w której są zamieszkałe. Obowiązkiem jest proboszcza przekonać się poprzednio o wzajemnem stron zezwoleniu, a następnie ogłosić, w trzech po sobie idących niedzielach, w kościele, z ambony, zapowiedzi o zamierzonym związku małżeńskim”. Natomiast art 108 postanawia: „Zapowiedzi nastąpić powinny w parafii każdego z przyszłych małżonków”.

²⁴ AGW2.

Kolejną grupę, na którą natrafiono w omawianym źródle²⁵ są tzw. akty zejścia²⁶.

*Wypis Wierzytelny z aktu Zejścia
parafii Ewang-Augsburskiej w Turku*

N 27 Turek.

Działo się w mieście Turku dnia dwudziestego dziewiątego lutego/dwunastego marca tysiąc ośmset sześćdziesiątego roku o godzinie dziewiątej zrana stawił się Stefan Pawłowski lat dwadzieścia pięć i Ernest Michel lat trzydzieści pięć liczący obydwaj tkacze w Turku zamieszkali i oświadczyli nam, iż w Turku umarła dnia dzisiejszego o godzinie piątej zrana Wilhelmina z Donnerów Pawłowska urodzona w Prusiech z Michała i Rozalii Weissów już zmarłych małżonków Donner przy mężu w Turku zostająca lat dwadzieścia dwa licząca pozostawiwszy po sobie owdowiałego męża pierwszego stawiającego Stefana Pawłowskiego i córkę Helenę. Akt ten stawający po przekonaniu się naocznych o zejściu Wilhelminy z Donnerów Pawłowskiej przeczytany przez nas tylko podpisany został, zaświadczyli bowiem obydwaj iż pisać nie umieją.

W Turku d. 17/29 Sierpnia 1860 r.

Podsumownie

Rola ksiąg metrykalnych - jako cennych i niekiedy jedynych źródeł wiadomości historycznych, szczególnie z okresu XIX w dla niewielkich miejscowości - wzrasta wraz z rosnącym obecnie zainteresowaniem historią „małych ojczyzn”, małych miast wsi i parafii. Omawiane w opracowaniu źródła zachowały się w prawie niezmienionym stanie wydaje się więc, że mogą przyczynić się do pogłębiania studiów historycznych o naszych „lokalnych ojczyznach”.

Ile jeszcze podobnych załączników do ksiąg metrykalnych kryje się w archiwach gminnych – nie wiadomo dokładnie – każde jednak nowo odkryte źródło klasyfikowane jako akta stanu cywilnego może nieść informację pozwalającą odbudowywać pełniejszy obraz tamtego okresu.

²⁵ AGW3.

²⁶ KCKP, art 131 stanowił: „... utrzymujący księgi aktów stanu cywilnego, przed spisaniem aktu zejścia, winien upewnić się naocznie o zaszłej śmierci i jeżeli nie jest razem duchownym przełożonym parafii wyznania osoby zmarłej, winien udzielić bezpłatnie i bez stempla pozwolenie pochowania zmarłego, które, po naocznym dopiero zapewnieniu się, i po wydaniu gdzie tego potrzeba, pozwolenia, i to nie prędzej jak po upłygnięciu 48 godzin od chwili zaszłej śmierci, wyjęwszy przypadki urzędzeniami policyjnymi przewidziane, nastąpić może”.

ANNEXES TO REGISTER BOOKS AS A HISTORICAL SOURCE FOR RESEARCH ON THE KONIN SUB-REGION IN THE 19TH CENTURY**Summary**

The work presents the description of the documents-annexes to the register books connected with the documentation kept by the church offices of the Roman Catholic parishes from Russocice, Wyszyna, Turek, Koło, Brudzew and some others from this part of the diocese of Wrocław; and from the Evangelical-Augsburg parish in Władysławowo.

The analysed documents are probably the remnants of the bigger collections which were damaged during the Second World War. These sources can be useful for further research on families, the etymology of names, social background, migration of the inhabitants of Eastern Great Poland. In the 19th century and at the beginning of the 20th century legislation on this issue said that a priest who was in charge of a parish was obliged to keep register office records. He was the person who was supposed to produce a marriage record before administering the sacrament of marriage.

The four discovered sources which came under scrutiny in this article contain the documents of the people from a few nearby parishes who wanted to enter into matrimony. In the above mentioned sources there is information about social background of the couples, their birth and baptism dates, reading of the banns and marriage dates. In addition, these documents carry the municipal and church seals, and revenue stamps in Russian currency. This work also presents the fragments of the documents as sources for analyzing office practice and as encouragement to further research on family formation in this part of Eastern Great Poland.